

**Ženja Leiler***Pa res, pišejo ženske (kaj) drugače?*

---

**Silvija Borovnik: PIŠEJO ŽENSKÉ DRUGAČE?: o Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih****Založba Mihelač, Ljubljana 1995**

---

Številni sodobni literarni raziskovalci, ki vstopajo na teren ženskega v literaturi, v svoj "zagovor" radi navajajo izjavo Virginie Woolf. Zaradi pomanjkanja razlikovalnih pojmov v slovenščini jo navajamo v izvirniku: "A woman's writing is always feminine; it cannot help being feminine; at its best it is most feminine; the only difficulty lies in defining what we mean by feminine." Res, edina težava je določitev, kaj mislimo z *ženskim*. Na natanko to izmuzljivo, sledeč nepregledni množici raznovrstnih raziskav zadnjih tridesetih let, tako rekoč prazno in obenem zasičeno mesto *ženskega* v literaturi se (že) v naslovu svoje knjige odpravlja Silvija Borovnik. Prav njen izizzivalni in modni naslov, vprašanje *Pišejo ženske drugače?*, pridela tudi temeljni nesporazum med bralcem in delom. S. Borovnik namreč nanj niti eksplicitno niti shematično ne odgovarja, ravno tako pa tudi ne govori o težavah, paradoksih in morebitni produktivnosti (ali kontraproduktivnosti) takšnega prikaza. Še več, značilnosti, ki jih pripisuje literaturi slovenskih prozaistk, bi brez posebnih težav lahko odkrili tudi pri njihovih *moških* pisateljskih sodobnikih. Ali drugače: šele potem, ko bi opravili temeljito moško-žensko primerjalno analizo, bi morda lahko spregovorili o morebitni *specifičnosti* (slovenske) literature, ki jo pišejo ženske. In tiste, ki jo pišejo moški. (Seveda pa vsaj za zdaj še vedno drži – če za hip zdrsnemo s kritiške

ravni – da moški in ženske so drugačni in da potemtakem morebiti tudi pišejo drugače. Težava pa je v tem, da utegne biti kakšna poteza, ki ločuje moškega od ženske, sem pa tja neprimerljivo, celo neprijetno manjša od tiste, ki ločuje moškega od moškega in žensko od ženske.)

Avtorica v uvodnem delu knjige, ki naj bi, vsaj po zapisu na zavihkih sodeč, pomenil načelen teoretičen uvod, piše, da se bo omejila na *"opazovanje ženske kot pisateljice in literarnega lika v novejši slovenski književnosti"*, zanimala pa jo bo predvsem *"umetniška literatura, ki jo pišejo ženske"*. Zanj – resda ob kratkem postanku ob zgodovini (ne pa tudi problematiki) tega pojma – uporablja zbirni pojem ženska literatura, *"misleč pri tem na umetniško literaturo, ki jo pišejo ženske, ne pa na feministično ali celo nekakšno 'weibliche Literatur' za razliko od 'Frauenliteratur'"*. V tem duhu se pojem ženske literature izpiše v svojem pragmatičnem, uporabnem pomenu, ki je sprva znotraj globalnih literarnozgodovinskih korektur namenoma razložil pisateljice od pisateljev, da bi jih (spolno in še kako drugače) omejena luč literarne zgodovine sploh opazila. Pri S. Borovnik tako pojem znotraj nacionalne literature označuje leposlovje, konkretnije prozo, ki jo pišejo ženske. (Edina izjema v knjigi je poglavje o Svetlani Makarovič, saj naj bi šlo za ustvarjalko, *"mimo katere ne more nihče, ki se ukvarja s sodobno slovensko književnostjo, še zlasti pa ne, kadar jemlje pod drobnogled literaturo slovenskih književnic"*.)

Avtorica potem ves čas, enkrat brez navednic, drugič z njimi in tretjič ležeče, uporablja pojme, kot so sodobni ženski roman, ženski pogled, ženska izkušnja, ženska pisava in ženska perspektiva. O *sodobnem ženskem romanu* hkrati s spoznanjem, da je ta oznaka v *"splošni slovenski zavesti samo ime za trivialno literaturo"*, pravi, da sama pojma ne jemlje pejorativno. Na drugem mestu kot značilnost, ki, denimo, prozo Milojke Žižmond Kofol uvršča v *"okvir razumevanja sodobne slovenske ženske literature"*, določa avtoričino odločitev, *"da bodo 'junakinje' njenih novel ženske"*. Značilnost *ženskega pogleda* je na primer pri Marjeti Novak Kajzer v *"nekovencionalnih podobah"*. *Ženska pisava* pri Berti Bojetu Boeta pomeni *"način vzpostavljanja izgubljene (odvzete) prvinske ženske identitete"*, pri Mariji Vogrič *"osebno prizadet pogled na zgodovinska dogajanja"*, pisanje Lidije Asta pa pomeni *"prej žalostno kot razveseljujoče pričevanje o povsem zmedeni (stran)poti neke t. i. ženske pisave"*. *Žensko perspektivo* v poglavju o M. Novak Kajzer

celo označuje za "izraz ženskega doživljanja sveta, vendar brez sleherne sentimentalnosti in bojevitega feminizma". (To bi lahko pomenilo, da je sintagma "žensko doživljanje sveta" tudi zbir lastnosti, kot sta sentimentalnost in bojeviti feminizem; s tem, mimogrede, S. Borovnik predsodke, proti katerim občasno usmerja kritično ironične osti, tudi sama producira).

Težava, ki nastaja ob avtoričini poljubni rabi omenjenih pojmov, je predvsem posledica neupoštevanja številnih aktualnih socioloških, zgodovinskih, literarnozgodovinskih, (post)strukturalističnih, psihoanalitičnih, pa tudi lingvističnih in še kakšnih razprav, ki so in še skušajo tematizirati kategorijo *ženskega*. Ta se vključuje v širšo debato, vzpostavljeno – poenostavljeno rečeno – z razpadom novoveške sheme, ki se je legitimirala predvsem s podvojeno močnim subjektom, t. i. subjektom gospodarja. Njen razpad je med drugim proizvedel svet, v katerem je mesto *drugega* ostalo prazno. *Drugo* tako ni več domena prakse izključevanja, figure moderne par excellence, temveč postaja v današnjem času običajno stališče filozofije ravno klicanje, poslušanje *drugega*, s stališča moderne ne-subjekta ali šibkega subjekta. Glede tega se pojmi, kot je, denimo, ženska pisava, vzpostavljajo prav s kritiko subjekta kot absolutna. To pomeni, da pojem ženske pisave v tem kontekstu ni sinhroniziran s konkretno spolno ali biološko pisavo, temveč prej s pisavo *drugega*. Ta nima nikakršne podlage v spolni določitvi, temveč gre predvsem za variabilen seštevek postopkov najrazličnejših branj, zasnovanih na (nemalokrat povsem) različnih teoretskih premisah, za katere je danes značilno, da se osredotočajo na prebiranje *drugega*, odstotnega, izgnanega glasu iz (tudi literarnega) besedila ali govora.

Avtorica se potem ob napolnilu, da je ena stereotipnih značilnosti pisanja o pisateljicah in njihovih delih tudi ta, da niso obravnavane v okviru družbenozgodovinskega konteksta, v katerem so ustvarjale (dejstvo, ki so ga najbolj bombardirale prav prve literarne študije, katerih cilj je bila revizija "moških" akademskih literarnih kanonov), loteva najprej nastanka in razvoja literature, ki so jo pisale ženske, vpliva feminizma na ta razvoj in položaja ženske v socializmu s "*posebnim ozirom na njeno literarno ustvarjanje*". Nato opozarja še na zgodovinski kontekst, v katerem so delovale prve slovenske prozaistke (Josipina Turnograjska, Luiza Pesjak, Pavlina Pajk, Zofka Kveder) in duhovnega ozračja ter literarnih značilnosti osemdesetih let. Ti orisi so z nekaj izjemami za zahtevnejšega bralca preohlapni in

premalo analitični. Še posebno, kadar gre za avtoričino navzkrižno in poenostavljeno povzemanje drugih raziskovalcev ali, kot pri rabi pojma postmodernizem, za pavšalne sklepe; ob analizi konkretnih literarnih del postane "postmodernizem" primerna oznaka za vse tiste literarne pojave, ki se tako na formalni kot vsebinski ravni oddaljujejo od značilnosti tradicionalne proze. Tako S. Borovnik najde eksplicitne ali implicitne postmodernistične značilnosti skoraj pri vseh obravnavanih prozaistkah, ki so svoja dela objavljale v osemdesetih letih: pri Marjeti Novak Kajzer, Berti Bojetu Boeta, Maji Novak, Katarini Marinčič, Leli B. Njatin, Tamari Doneva in Silviji Borovnik. Med naštetimi imeni bi morda o postmodernizmu lahko govorili (pa še to zelo pogojno in bolj na formalni ravni) pri T. Doneva in Maji Novak, nikakor pa ne pri Berti Bojetu Boeta ali celo pri Katarini Marinčič. (Najbrž ni vsaka parodija žanra, ironija, fragmentarnost, parodija miselnih vzorcev itn. že tudi postmodernizem.)

Najzajetnejši del knjige je poglavje *Ženska kot lik in literarna ustvarjalka v slovenski prozi osemdesetih let*. Tu avtorica s pomočjo citatov iz obravnavanih del interpretira romane Marjete Novak Kajzer, Berte Bojetu Boeta, Maje Novak, Katarine Marinčič, Nade Gaborovič, Zlate Vokač, Nedeljke Pirjevec, Marije Vogrič, Lidije Asta in Marinke Fritz Kunc, kratko prozo Lele B. Njatin, Milojke Žižmond Kofol, Tamare Doneva, Silvije Borovnik in Lidije Gačnik ter esejev Alenke Puhar. Tudi zaradi razlogov, ki sem jih že omenila, utegnejo biti te interpretacije oziroma analize za marsikoga precej vprašljive. Njihova pozitivna stran pa je povezana z dejstvom, da skuša avtorica na enem mestu predstaviti značilnosti ženskih likov (in ponekod njihovega odnosa do moških) v književnosti slovenskih pisateljic – to postavlja knjigo *Pišejo ženske drugače?* med prvo te vrste pri nas. Šibkost prizadevanja S. Borovnik pa je, da iz te detekcije ne sledi tudi sinteza ali vsaj ugotovitev o nezmožnosti takšne sinteze. Vzrok je morda tudi to, da so obravnavana prozna dela (z njimi pa tudi ženski literarni liki) med seboj sila različna in potemtakem ne napotujejo na neke zbirne značilnosti, ustrezajoče sklepni analizi o presečiščih, ki slovenske pisateljice na posameznih ravneh ločujejo od njihovih moških sodobnikov. In da torej ženske res pišejo drugače.

Avtorica v sklepnem delu knjige kot značilnosti literature, ki jo pišejo ženske, sicer prepozna pojavne, stilne, slogovne, motivne, tematske ipd.

lastnosti, ki pa jih, razen nekaj izjem, najdemo tudi pri njihovih moških kolegih. *"Sodobna ženska literatura"*, ki je sicer *"zelo raznolika"*, tako *"pogosto črpa iz pravljic in mitov"* (tudi M. Tomšič, F. Lainšček, L. Kovačič), *"z ironijo in sarkazmom razbija šablone"* (tudi B. Gradišnik, D. Rupel, F. Rudolf) in *"pogumno načenja tabuizirane teme s področja spolnosti, protestira zoper enostransko vzgojo deklet, izpričuje podrejenost žensk v družbi, spolno in vzgojno nasilje nad njimi"* (tudi V. Žabot, M. Tomšič, A. Morovič, M. Pevec). To *"pisanje o 'novih temah' pa je povezano z očitno, močno željo po novostih na slogovni in jezikovni ravni"* – tu meri avtorica na *"montažo in parodiranje različnih, tudi jezikovnih vzorcev"* (tudi B. Gradišnik, D. Rupel, I. Bratož, A. Blatnik, A. Šušlić). Med tematske novosti, ki bi jih morda res lahko pripisali delom pisateljic, a le s predpostavko, da, prvič, govorimo o slovenski književnosti, in, drugič, da ne gre za lastnosti, prepoznane z dedukcijo, temveč le za tematske lastnosti nekaterih opusov, pa bi lahko prišteli *"brezobzirno analizo ženskih vzorcev obnašanja"*, pojav *"motiva odtujenega, ranjenega odnosa med materjo in hčerjo"* (čeprav tudi na primer pri M. Pevcu) ter razkrivanje *"osebne prizadetosti pisateljic kot pišočih žensk spričo pogojenosti, nerazrešljive dvojnosti in razpetosti, v katerih so se znašle kot intelektualke"*. Najopaznejšo tematsko razliko pa S. Borovnik postavlja v *"delež skrbi za usodo naroda ali za politično"*, ki je *"v literaturi moških neprimerno bolj zajeten kot v literaturi, ki jo pišejo ženske"*. (Da je ta teza v drugem delu malenkost prehitra, bi pokazal natančnejši pretres besedil, denimo Berte Bojetu Boeta, Lele B. Njatin ali Nedeljke Pirjevec, ki, vsaj implicitno, prinašajo ravno ali tudi kritiko političnega). Sporna pa bi bila lahko tudi avtoričina teza, sicer navzoča že v številnih tujih razpravah o posebnostih ženskega pisanja, namreč da postanejo groteskne in ironične prvine *"funkcija ženskega načina opazovanja"* dejanskosti. Grotesko kot *"funkcijo opazovanja"* srečamo v literaturi v marsikaterem delu, ki skuša spodnašati ustaljene, stereotipne vzorce in odnose do sveta z nenavadnimi, popačenimi liki ali pojavi, da bi z njihovo predoziranostjo v subverzivni maniri opozorilo na t. i. globlji smisel (pri nas jo najdemo na primer pri Cankarju, Grumu, Strniši in Božiču). Ironija (in z njo seveda ironična pripovedovalčeva distanca) pa je z vsemi svojimi stilnimi različicami hvaležno sredstvo marsikaterega literarnega dela tudi v sodobni slovenski prozi. Glede tega bi težko sklepali, da se groteskne

in ironične prvine pojavljajo kot izrazita funkcija *"ženskega načina opazovanja"*, čeprav so te prvine v prozi pisateljic nedvomno navzoče, niso pa zanje nič značilnejše, še najmanj v nekem splošnem preseku. (Grotesknost in ironija kot načina opazovanja sta postala predmet aktualnih razprav ravno v zvezi z omenjeno debato o mestu *drugega*, izgnanega glasu iz besedila.)

Poseben (tako literarnoteoretski kot literarnozgodovinski) problem je tudi stališče, da se literatura, ki jo pišejo ženske, pojavi najpoprej kot izrazita izkustvena literatura, na žanrski ravni torej kot nekakšno avtobiografsko pisanje. To je po mnenju mnogih raziskovalcev sploh njena prepoznavna poteza, velikokrat prevedena tako v slabšalno kot favorizirano mišljeni enačaj med *žensko pisavo* in *"osebno prizadetostjo"*. (Ta naj bi bila pri pisateljicah sploh močnejše izražena kot pri pisateljih; to je seveda precej vprašljivo, čeprav ne gre zanikati, da so predvsem prva večja dela pisateljic, ki danes sodijo v kanon svetovne klasike, nastajala v družbenih razmerah, ki ženskam nikakor niso bile naklonjene. In potemtako v njihovih delih odsevajo tudi kot posledica *"osebne prizadetosti"*. A isto bi lahko trdili za tako rekoč vsa literarna dela.) Zato ni redkost, da številne razprave o literarnem ustvarjanju pisateljic posvečajo cele strani nekakšnim zagovorom, da kako delo resda presevajo pisateljčine dejanske izkušnje, ki pa so umetniško prežete ipd. Tako je denimo roman Nedeljke Pirjevec *Zaznamovana* po mnenju S. Borovnik *"umetniško predelana avtobiografija"* in N. Pirjevec *"o svoji zgodbi ni spregovorila kot vdova znane osebnosti iz slovenskega kulturnega in znanstvenega življenja, temveč kot pisateljica, kot ona sama"*, pri tem pa je, *"izrazila svojo pisateljsko moč, pa tudi svoj, ženski pogled na življenje, ki so ji ga pogosto uravnavali drugi. V romanu Zaznamovana je namreč ponovno pripovedovalka tista, ki oblikuje svojo pripoved tako, da z njo zaznamuje in razvija sodobno slovensko žensko literarno pisavo."*

Pasti, ki jih prinaša tako označevanje, so bile zlasti v sedemdesetih letih tarča številnih kritik t. i. študij ženskih podob v literaturi, ki so akt branja razumele kot komunikacijo med življenjem/izkušnjami avtorja in življenjem/izkušnjami bralca. *"Izkušnja"* in *"resničnost"* sta se v teh študijah, nemalokrat znotraj precej ideološko-politično obarvanega diskurza, pojavljali kot največja vrednota literature. To je sprožilo tudi dolgo debato o prevrednotenju subjektivitete in kategorije *"izkušnje"* v sodobni književnosti, ki pa seveda ni omejena, še manj pa značilnost le literature, ki jo pišejo ženske.

Nasprotno, prav kategorija "izkušnje"/avtobiografskosti postane predmet debate o ideološki naravi pripovedovanja, na strožji literarni ravni pa nekakšna opozicija med "reakcionarnim modernizmom" in "revolucionarnim realizmom". Tako se seveda tudi kategorije *ženski pogled*, *ženska perspektiva* ipd. kaj hitro prevedejo v ideološke oznake.

*Pišejo ženske drugače?* je delo, ki se kot celota ne vpisuje ob bok današnjim analitično in problemsko zastavljenim razpravam o *ženskem* v literaturi. Zato tudi ne presega modnosti svojega izziva. Ne posega namreč na območje analiz, ki se lotevajo vprašanj, ali gre pri posebni obravnavi literature, ki jo pišejo ženske, tudi za metodološki izziv ali pa "le" za tematsko razširitev znanstvenega interesa in osvetlitev zamolčanih mest posameznih nacionalnih literatur. Prispevek knjige k današnjim metaliterarnim razpravljanjem pa je predvsem v njeni razvezani enciklopedičnosti, v zarisu nekaterih glavnih postaj v zgodovini slovenske proze, ki so jo pisale (jo pišejo) ženske. V takšni obliki in iz takšne perspektive namreč še ni bila osvetljena.